

ИВО АНДРИЋ: ЊЕГОШ КАО ТРАГИЧНИ ЈУНАК КОСОВСКЕ МИСЛИ

Тежина завета на
„жижи српства”

Све што се у тим брдима рађало долазило је на свет са рефлексом косовске крви у погледу. Са онолико украса колико се у збег могло понети. Свуда је косовска мисао урезала свој тајанствени знак. Обликовала „чудесну геометрију судбине”. Тешко да се то у икоме одразило дубље и трагичније до у Његошу, песнику, владару, владици. И тешко да је то ико осветлио с таквом смиреном продорношћу, с таквим мајсторством, као Иво Андрић у овом свом предавању на Коларчевом универзитету 1934. године. Под тим светлом, данашње издајништво према српству и косовском завету у Црној Гори, издајништво према прецима и потомцима, поприма све своје страшне димензије. Као некада комунистички Комитет, данас се балканска мафијашка Купола упустила у демонски експеримент кривотворења идентитета народа, самопоништавања и срозавања народа у пучину. Учињене су неопростиве ствари. Трагедија се наставља

Ова је драма почела на Косову.

Љуба Ненадовић, иако и сам Србин, био је изненађен кад је видео у Црној Гори живу

снагу косовске традиције, која је у тим брдима и после столећа била стварност, исто толико блиска и стварна као хлеб и вода. Намучене жене које су се одмарале поред бремена дрва на каменој ивици пута говориле су му о Косову као о својој особеној судбини и личној трагедији. „Наша је права на Косову закопана”, говорили су људи резигнирано и не помишљајући да је траже другим путем до онога који им косовски завет налаже. Целокупна судбина свих људи била је тим заветом омеђена и управљана. Као у најдревнијим легендама, које су увек и највећа људска стварност, сваки је на себи лично осећао историјску клетву која је „лафе” претворила у „ратаре”, оставивши им у души „страшну мисао Обилића”, да тако живе разапети између своје „ратарске”, рајинске стварности и витешке, обилићевске мисли. Црна Гора и свет који је избегао у њена брда били су квинтесенција тога косовског мистерија. Све што се у тим брдима рађало, долазило је на свет са рефлексом косовске крви у погледу.

Ту је дакле почетак и Његошеве драме. Без овога би трагика Његошева живота била тешко разумљива. Његош је прототип косовског борца. И као песник, и као владалац, и као човек, он је чисто оличење косовске борбе, пораза и несаломљиве наде. Он је, као што је неко рекао, „Јеремија Косова”, и у исто време и активни, одговорни борац за „скидање клетве” и остварење Обилићеве мисли. Тврђено је да се реч „Косово” поред речи „Бог” најчешће помиње у *Горском вијенцу*. Али нису само мисао и поезија предели за косовску традицију. Она је за Његоша живот сам. Она је исто тако предмет његове реалне и обазриве дипломатске преписке као што је предмет његовог главног песничког дела. У преписци са Русијом као и са Турцима, за њега је Косово један датум који утиче на све одлуке и решавање најконкретнијих питања. Формулишући своје захтеве, он почиње речима „од паденија нашега царства”. Он говори о Косову као о ма ком другом морално-политичком аргументу, као о живом и пресудном фактору колективне и личне судбине. У службеној преписци, он пише Османпаши скадарском: „... кад су дивље азијатске орде наше малено но јуначко царство разрушиле, онда су моји предци и још неке одабране фамилије, које нијесу ту погинуле од Турака, оставили своје отачество и у овијем горама утекле”.

У тим горама се „Крсту служи а Милошем живи”. И само у тој светлости разумљиви су судбина и дело Његошево. Уосталом, сви они који су му стајали најближе, као пријатељи или као непријатељи, схватили су га тако. Можда нико није показао да боље схваћа Његошеве намере и морално порекло свих његових настојања као Алипаша Сточевић, умни и несрећни везир на Херцеговини, кад је рекао о владици ову просту и дубоку истину: „А бога ми мога и дина, то је онај прави српски бан од Косова.”

Са овим прологом, Његошева драма почиње стварно на Лучиндан, 18. октобра по старом, 1830. године. Уочи тога дана умро је владика Петар I Свети. После 48 година мучне владавине искључиво ауторитетом своје светачке личности, он је, у тестаменту

који је диктирао у перо нашем земљаку Сими Милутиновићу саопштио главарима и народу „да је наименовао за свога наследника, црквеног поглавара и земље господара, свог синовца Рада Томова, кога препоруча Богу, руском цару и свему народу црногорском и брдском”. То је био исти онај Раде Томов за кога је Петар I пре више година казао пророчанске речи: „Ово дијете, ако узживи, биће одличан јунак и паметан човјек.” На младићу је било не само пророчанство него и као нарочито одређење Промисли. Стицај прилика био је такав да је он изабран за наследника, иако је био најмлађи син најмлађег од тројице браће Петра I.

Раде Томов који је имао тада 19, по некима и само 17 година, отргнут је одједном од шетња и поетских дискусија са својим оригиналним учитељем Симом Милутиновићем Сарајлијом и доведен пред манастир. Лик архиђакона Петра у *Шћепану Малом* може да послужи потпуно као портрет Рада Томова у томе пресудном тренутку.

У нашој се земљи нигда није

Оваквога момчета дизало,

Ни дивотом ни сваком хитрином.

Управ су му седамнаест љетах,

Више знаде но нас половина;

Паметније мисли и ријечи

Нит' сам чуо, нити ћу је чути,

Него неће ово наше бити.

А ако му Бог сачува главу,

Он је срећа овога народа,

Он је рођен да довијек живи.

Тај необични младић жива духа и ретке физичке лепоте, за главу виши од највишег Црногорца, нашао се пред мртвим телом Петра I, које је, сасушено постом, бригама и мукама, већ тада личило на свештене мошти. У то сиво октобарско јутро, са сивим стенама и сивим небом као позадином, оцртавао се у једном призору пуном горштакче простоте и свечане величине, као у некој симболичној радњи, будући живот Рада Томова. Острошки архимандрит Јосиф закалуђерио је ту на лицу места младога Рада, у присуству 60 свештеника, „обукавши га у црне мантије преминулог митрополита и давши му у калуђерству име Петар”. Тада „пред свијем народом први приступи младоме господару стари острошки архимандрит и пољуби га у руку, а за њим сви остали главари”. Народ је непрестано клицао и пуцао из пушака. Од тога тренутка у томе премладом кнезу, који ће се убрзо показати као богодан песник и уман владалац, одиграваће се низ трагичних сукоба који ће огорчати и прекинути његов живот, али изоштрити његову мисао и подићи његов дух до висина до којих се издижу само највиши и најбољи духови света.

Као на некој модерној позорници, у Његошу почињу да се одигравају истовремено и упоредо неколико трагичних сукоба које му доноси његов троструки позив: владике, владоца и песника. Сваки од та три позива носио је у себи своје тешкоће, а сва три су се опет међусобно сударала и кршила и стварала тако нове противречности и сукобе у унутарњем и спољњем животу Његошевом.

„Кроз четири и по вијека, од како богомољци управљаху Црном Гором, не би још ни једног владике да је тако млад и неспреман примио двије највише и највеће дужности у своје руке”, каже Медаковић, као да најављује почетак владалачке драме Његошеве. *Inci pit tragoedia*

!

А како је изгледала та Црна Гора са својим строгим поднебљем и својим горштаким, убогим и самовољним становништвом у тренутку кад је пала на савест и одговорност младога кнеза? Нићифор Дучић каже: „Каквог утврђеног државног уређења није постојало, нити се плаћала дација све до владике Петра II (1831. године). Приликом међусобица у племенима владике су мириле завађене стране, а приликом сукоба са непријатељем окупљали су их и обједињавали за одбрану заједничке домовине. То је све што су могли митрополити чињети у самовољном народу утицајем свога ауторитета или клетвом.”

Млади владалац морао је дакле почети из основа рад на формирању државе, на стварању њених најелементарнијих органа.

Иако млад и неспреман, Његош је приступио позиву који му је судбина наметнула. Неблагодарне и тешке послове око увођења прве управе, побирања прве порезе, оснивања школе и штампарије, он је изводио са енергијом и обазривошћу која је изненадила и пријатеље и противнике. Али, ту је неминовно морао ударити и на прве тешкоће и прва разочарања. По једном предању, на њега су пуцали у неким племенима кад је одлазио међу њих ради увођења порезе. Тадашњи црногорски главари, по речима Томановићевим, „нијесу имали појма о јединству државном, осим на бојном пољу и у цркви”. Отуд су сва Његошева настојања да централише и уреди раштркана племена наилазила на отпор „кад јавни, кад потајни, ал трајни”. Али и Његош се бори за оно што мисли да је право и корисно по земљу. Он проклиње великом клетвом црквеном непокорна братства, прети, обећава. Упада међу закрвљена братства и својим рукама и грудима их раставља. Кад не може друкчије, он стреља без милосрђа криве и сумњиве, као што је стрељао сенаторе Тодора Мушкина и браћу му. Његове посланице племенима звуче трагично, нотом великог бола и разочарења. Тако једнима пише: „Али за ту моју љубав коју к вама имах, ја дочеках сваку бруку и неблагодарност.”

Одраз тих мука и разочарења владичиних види се јасно у његовом песничком делу, нарочито у *Шћепану Малом* и *Горском вјеценцу*. Отуд његово горко сазнање изражено у стиху:

Рођени смо у бесудну земљу,

и његово директно апострофирање народа:

Тешко оном ко о вама брижи.

Карактеристичан је један дијалог између Његоша и његовог секретара Медаковића. Његош: „Познајеш ли ти ове Црногорце?” Медаковић: „Мислим да у неколико познајем.” Његош: „Не познајеш ваистину! Ето сам Црногорац, родио сам се и одрастао међу њима и господар сам им, па их још не познајем.”

Под теретом владалачких дужности, схваћених дубоко озбиљно и крваво строго, у сукобима са људима и њиховим страстима, бедама и пороцима, почео је да се формира и јавља онај Његошев песимистички поглед на „вријеме земно и судбину људску”, који ће тешкоће са спољним непријатељем и борбе са самим собом потенцирати до максимума познатих места из *Луче микрокозма* и *Горског вијенца*. Његова висока мисао и велика осетљивост почеле су из тих судара са стварношћу да стварају општу слику света и човекове судбине у њему. Неколико година испуњених новим искуствима, сумњама и разочарањима са својима и са туђином, повећаће онај агностицизам који је Његош признао у конкретној и анегдотичној форми секретару Медаковићу, позледиће га као рану и проширити на људе уопште:

С тачке сваке погледај човјека!

Како хоћеш суди о човјеку!

Тајна чојку човјек је највиша!

Тако док у потпуном неразумевању већ зрео песник не стане пред тајном човека и природе, са јединим мрачним стихом:

Овога су у гробу кључеви.

Спољни односи убоге и јуначке Црне Горе о којој Његош мора да „брижи” нису ништа мање мучни и замршени. Тежина завета који лежи на овој „жижи српства” и сувише је велика. Црна Гора под њом крвари, али њен владика је онај коме она подгриза здравље и поткрада сан и „прси му у тартар претвара”. Као и код унутрашњег уређења, све треба радити из почетка, и за све недостају средства и услови. Велика заштитница Русија велика је помоћ, велика нада, али и велика мука. Петроград је далеко, руска политика свеобимна, а Црна Гора и њени животни интереси, као што је природно, само један невидљиво ситан сектор те велике руске политике. Интриге су честе и неразумевања сваке врсте могућа. Ако је веровати Матији Бану, Његош му је у тренутку огорчења рекао једном: „Ја, господар Црне Горе, прави сам роб петроградских ћуди.” Неспоразуми и трвења без престанка са Аустријом, неспоразуми и са кнезом Милошем поред свих добрих жеља и настојања са обе стране. Али главна мука и најтежа борба Његошева, то је Турска. Косовски завет од којег се живи, којим се дише и мисли, ту је непосредно у питању.

Један француски памфлетиста рекао је једном приликом: „Енглеска је Европи оно што је сотона човечанству.” То је за француског писца била једна „boutade”, тренутна досетка у прегрејаности полемике. Али за Његоша је велико и моћно Османлијско Царство било уистини оличење пакла на земљи, оваплоћен принцип Зла са којим му дужност налаже борити се без колебања и помирења, па и без икакве наде на победу. Та борба се води под јединственом, очајничком девизом која личи на апсурд а која је у ствари животна истина сама:

Нека буде што бити не може!

Нигде у поезији света ни у судбини народа нисам нашао страшније лозинке. Али без тог самоубилачког апсурда, без тога, да се парадоксално изразимо, позитивног нихилизма, без тога упорног негирања стварности и очевидности, не би била могућа ни акција, ни сама мисао о акцији против зла. И у томе је Његош потпуно израз нашег основног и најдубљег колективног осећања, јер под том девизом, свесно или несвесно, вођене су све наше борбе за ослобођење, од Карађорђа па до најновијих времена.

Као борба на сликама старих мајстора, где се изнад битке двеју земаљских армија виде у облацима две небеске војске како упоредо ратују међу собом, и ова највећа Његошева

борба одиграва се истовремено на два плана, на физичком и на духовном, на земном и на небеском. Јер заветна борба против Османлијског Царства биће предмет Његошевог главног песничког дела и у исто време највећа брига његове политичке и војне делатности. „Сам сам и мученик на овим стјенама, као Прометеј на Кавказу”, говорио је Његош често, и упоређујући се са Прометејем, он је одмах додавао да је Турско Царство јастреб који му прикованом нагриза утробу.

То није био само сукоб двеју вера, нација и раса, то је био судар двеју стихија, Истока и Запада, а судбина је наша хтела да се та борба углавном одигра на нашим територијама и да преполови и подвоји нашу националну целину својим крвавим зидом. У ту борбу стихија били смо завитлани и бачени сви, и на којој се ко страни задесио, на тој се и борио, са истим смислом, истим јунаштвом и истом вером у праведност своје ствари.

Тако је трагика те борбе била поштрена и увећана неминовним братоубилачким сукобима које нам је често наметала наша тешка историја. Трагика та била је за Његоша утолико већа што је он са своје висине, као сви велики и светлоносни духови наше историје, обухватао погледом увек тоталитет наше нације, без разлике на веру и племе.

У једном смелом и пророчанском писму које је упутио скадарском везиру, нашем земљаку Османпаши, родом из босанског Скопља, садржано је Његошево гледиште на ову борбу. Вреди цитирати у целости то мало познато писмо, јер се у њему иза фасаде од динарске реторике и облигатног црногорског патоса, крије велика и трагична истина наше историје и одражава косовска концепција Његошевог позива.

Владика пише везиру:

„Дошло ми је до руке твоје писмо од 17. септембра о. г. у којему неке ствари смијешно напомињеш. Прво, што кажеш, да оперемо своја срца, па да учинимо сваки лијепи начин и слогу на наше границе: које је срце за људе, оно је вазда чисто и опрато, а с нељудима принуђен је човјек да се нељудски влада, јер иначе не може све да би и хтио. Што се хвалиш, да имаш код мене пријатеља, који ти доказују моје намјереније, добро кад их имаш — мени их не казуј, да од мене не пострадају. Ову и другу овакву ствар ти можеш казати онијема који свијет кроз чибук гледају, а не мени, — моје је намјереније јавно и чисто, и кога је како ваља пазити, онако са мном у сусједству и да живује.

Ти говориш да ја све нешто тражим, а што би ја тражио и с киме ћу га тражити? Кад је Бајазит (Илдерим названи) Босну покорио, и кад су дивље азијатске орде наше малено но јуначко царство разрушиле, онда су моји преци и још неке одабране фамилије, које нијесу ту погинуле од Турака, оставили своје отачаство и у овијем горама утекли. Ја сам инокосан, ја сам сирак. Помисли: Ће су ми браћа славни и гласовити кнезови и војводе нашега царства? Ће је Црнојевић (Бушатлија)? Ће је Обрен Кнежевић (Махмут Беговић)? Ће је Кулиновић? Ће је Скопљак? Ће је Видајић? Ће је Филипковић? Ће је Градашчевић? Ће је Сточевић? Ће је Љубовић? Па ће су многи остали? Камо господа и цвијет нашега народа, да своје отачаство и своју славу заједно потражимо?! Да смо сви на једно, онда бих ја с њима нешто велико потражио.

Бог сам знаде када ће се они своје славе споменути и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се Азијатима и до када ће за туђу корист работати, не сјећајући се себе ни својега. Од онога несрећнога дана, од како је Азијатин наше царство разгњавио, са ким се ова шака горштака за опште поштење и име нашега народа бори? Све са својом рођеном браћом истурченом. Брат брата бије, брат брата сијече, развалине су нашега царства у нашу крв огрезле. — Ево опште наше несреће!

Ова је несрећа и вражда братска више но сила туђа учинила, те је наше јуначко племе постало туђим надничарима и служитељима, као што си и ти туђи надничар. Кукавну је Црну Гору овај разур нашега народа готово удавио, но и опоштио. Ово је учинило, те је данас Црна Гора и биће довијека алмаз у витешку круну. Ја бих волио но ишта на свијету видјети слогу међу браћом у којима једна крв кипи, и коју је једно млијеко одојило и једна колијевка одњихала. Што се пак тиче мене самога и ове шаке народа, ја поштења више ни мало не желим, но га имамо пред великијем и опамећенијем свијетом; но се нешто друго жели, јербо је крвава рана и голо поштење. Ја бих рад да сам се мало доцније родио, јер бих видио своју браћу Ће су се себе и својијех споменули и јавно пред свијетом казали да су они достојни прауници и потомци старијех витезова нашега народа. Када се ова света ријеч изговори, благо цијеломе нашем племену, онда ће име црногорско босански и прочи витезова србскога народа како свети талисман чествовати и у њедрима носити.

Ја чујем да ти Црногорце хајдуцима називаш. То име нимало срамно није. Хајдук значи Chevalier, Ritter. На примјер, кавалијери су ови хајдуци: Марко Краљевић, Реља Омучевић, Гергелез Алија, Тале Орашанин, Скендербег, Стојан Јанковић, Илија Смиљанић, Бајо Пивљанин, Карађорђе, војвода Вељко Петровић. Ово су само неки од нашега народа, који нијесу данас у животу, а ови су тројица и данас живи: Абделкадер, Шамил и наш војвода Мића Морачки.

Истина да су неки Црногорци убиваоци, грабитељи и мамитељи, али их необуздана и дивља сила турска нагони, па и јуначка невоља. Помисли, мој драги земљаче, оволико народа сабило се у овим горама, готово од свуда затворено! Кад је година иколико родна, може се прилично проћи, али кад дође година као што је лањска била, жива мука од њих бива. Ја сам се лани неколико мјесеца мака у Беч и у Млетке, навластито зато да ову муку очима не гледам; а друго: ја сам срца жалостива, па би све своје разурио, а свакако мало ми је шта и остало. Када са мношћем говориш како мој брат Бошњак, ја сам твој брат, твој пријатељ; али кад говориш ка’ Турчин, како Азијатин, како непријатељ нашега племена и имена, мени је то противно и свакоме би благородно мислећем човјеку противно било. А знам, ти ћеш рећи, кад ово моје писмо видиш: „Шта овај чоек којешта пише и снијева?” Али се надам да ће наши потомци, кад било да било, дати достојну цијену отачаствољубивим мислима у писму владичину, на кога се данас виче са сваке стране како на бијелу врону.”

Тако је Његош видео себе и своје као свет осуђен на непоштедну и безизгледну борбу „са својим и са туђином”.

Али та борба, коју му је као примарну дужност налагала челична схема косовске мисли и која је за обичног Црногорца била разумљива и проста као и живот сам, била је за благородну душу Његошеву извор нових и великих патња. Он је духом генија, какав је несумњиво био, обухваћао не само „земаљски сајам несмислени”, него све видимо и невидимо, проничући у тајну постанка и смисао света и судбине свих створења. Он је за најситније створење као и за најудаљенију планету био везан чврстом везом „свете симпатије”, која у ствари и држи васиону и равнотежу у њој. Он је историју васионе волео да замишља као трајну борбу светлости и мрака, у којој Бог, тј. светлост, непрестано побеђује и напредује, док једном не дође час кад ће мрака потпуно нестати, кад ће све, све без изузетка, бити светлосно и срећно једном заувек.

Тад ће општи Творац починути

И свој свети завет испунити,

Тад ће мири и простори страшни

Слаткогласном грмјет хармонијом

Вјечне среће и вјечне љубави.

(Карактеристика је свих великих духова да бар једним делом свога духа и бар у једном делу свога живота неминовно просањају сан о васиони као хармонији и судбини света као великој драми на чијој нас крајњој тачки поздравља потпуно блаженство. „Am Ende winkt vollkommene Seligkeit” [Keyserling].)

Његошев сан о хармонији разбија се и ломи брутално у сусрету са Злом, а оличење зла у свету то је велико источно царство.

Зла на свијету видјех сваколика.

.....

А с најгорим хоћу да се борим.

Живот је и за њега, као за старе Германе, једино и искључиво рат, „aut belli praeparatio, aut infida pax”. И ту одједанпут уместо васионом хармонијом његова песма „пропоје од ужаса”, снивана хармонија претвара се у паклену неслогу и борбу у којој треба бити на правој страни. Ту је друго лице Његошево. Његош борац не зна за сажалење, нити га тражи нити га даје. Ту је и трагика његовог историјског позива. Он који је „мишљу лећео” међу планетама и световима, освајајући пределе које смртан ум не може да докучи и одгонетајући оно што ће за милионе остати вечита тајна, ту је одједном заплетен у замршен и крвав сукоб на тврдој земљи, под страшним приликама. А бори се за убоге испаше и рудине на западној или за два пуста острва у блатном језеру на источној граници. Та борба за два гола острва, Врањину и Лесандру, на којима готово и нема ничег до једног крста и једне лумбарде, карактеристична је по своме упорству и по својој безизгледности, и стоји као симбол. Она испуњава велики део његове дипломатске и војне активности. (Његош је ишао лично на Корчулу да преговара са бродоградиоцима о набавци лађа на којима је мислио да осваја два острва, али је Аустрија осујетила посао.)

И како све код њега чудесном брзином прелази са оног вишег плана на нижи и са нижег на виши, као што често у његовој званичној преписци сретамо рефлексе његових главних мисаоних преокупација, тако исто у његовим песничким продуктима чисте мисли као да се јављају мрачни одједи његових земаљских брига и борби. — И кад у песми *Црн огорац Богу* читамо стихове

Нагоне ме напријед пливат,

(...)

Но како ћу водом ходит

Кад у руке весла немам,

Већ сам дужан стојат тужан

У смртноме чамцу малом.

ми поред алегорије о духовној муци на океану живота не можемо да не осетимо призивак Његошеве бригае за два острва, Врањину и Лесандру, која су му отета издајством и невером, а која због неимања лађа није никад успео да поврати.

Та Његошева преокупација, та готово опсесија о борби са османлијском силом, која је постала његова судбина, продире у Његошев стих и то не само онај из *Горског вијенца*, који је сав пун ње, него и у онај најличнији. Гледајући се у венецијанском огледалу са оквиром од мајсторски сликаног цвећа и посматрајући свој пркосни црни брк, Његош је говорио полугласно:

Црни брче гдје ћеш окапати

Ал’ у Мостар али у Травнику?

У том западњачком огледалу, створеном за раскош, радост и сујету, уместо свега тога Његош је угледао, као у грозној визији, везирски колац и страшне ченгеле на травничком граду и своју младу владичанску главу одсечену и изложену подсмеху и сраму исто онако као што су он и његови излагали уз радосно пушкарање противничке главе на цетињској кули више манастира. Нема сумње да се трагично огледао онај ко се тако огледао.

Ту додирујемо непосредно трагичну двогубост која је разапињала Његоша и коју је он морао осећати у пуној мери, кад је рекао: „Ја сам варвар међу кнезовима и кнез међу варварима.” То је значило имати два живота а не моћи право ни потпуно живети ни један. Имати две опречне егзистенције које заједно сачињавају једну једину бескрајну муку.

Ми смо већ рекли да су облици Његошеве трагике многоструки, иако сви никли из истог косовског корена. У његовој акцији, као у његовом духовном доживљавању и као у личном животу самом, свуда је косовска мисао урезала свој тајанствени знак, тражећи жртву, али и доносећи решење. Под каквим је приликама настало по вредности огромно песничко дело Његошево? И какво је оно само са тачке која нас овде интересује? — Владичин секретар Медаковић прича у својим успоменама да Његош док је радио *Лучу микрокозма*

„За шест неђеља не пушташе никога к себи” и одмах додаје: „Он бјеше удубљен у своју поезију и радо читаше све оне пјесме, које имаху узвишеног поетичког полета. За земаљске послове, нити за његове Црногорце, а и за саму цркву није ово било пробитачно. Да се владика није толико бавио пјесништвом, он би још више добра урадио за Црногорце. То му је сметало те није довршио ни

Законик

на којем је радио дуље времена.”

Убоги овај секретар, он је очевидно израз мишљења добронамерних савременика! На то Његош одговара у *Лучи микрокозма*:

Све дивоте неба и небесах,

Све што цвјета лучам свештенијем,

Мирови ли ал’ умови били,

Све прелести смртне и бесмртне —

Што је скупа ово свеколико

До општега оца поезија?

За њега је дакле и Бог сам

Творитељном зањат поезијом.

Да би неспоразум био већи, Његошев биограф Ровињски каже: „Напротив, он је писао врло мало, будући непрестано заузет пословима народним.” — Тако је у очима једних Његош радио сувише на поезији, занемарујући државне послове, а у очима других занемаривао поезију због државних брига. Што је најгоре, и једни и други имају право. Јер, Његош је и у овом као у свему осталом био разапет између две тешко помирљиве супротности које је требало мирити жртвом и одрицањем.

Какво је књижевно дело које је настало под тим погодбама?

Говорећи о *Горском вијенцу* као о једној од три наше највеће вредности, Бранко Лазаревић је добро уочио да Његош „није могао, сем у неколико случајева са владиком Данилом и Игуманом Стефаном, да замахне потпуно својим крилима и пусти цео свој геније у акцију”. „Кад год би се”, каже Лазаревић, „врло високо успео, градиво и догађај опомињали су га да мора да се спушта, и та борба између његова духа и његових филозофско-етичких визија, с једне стране, и градива и догађаја који га спутавају и везују за терен и акцију на њему, са друге стране, осећа се: понекад се нескладно сажимају а понекад се чак и сударају, са јасним белегама на месту судара.”

Још један трибут косовској мисли.

Уосталом, *Горски вијенац* као и *Шћепан Мали* искључиво су и постављени у службу косовске мисли. Па и сама

Луча

микрокозма

иако сва од метафизичких преокупација, није без везе са њоме преко подсвесних алузија и аналогичности. Са својом борбом, и то ратничком борбом, између зла и добра, са привременим човековим ропством злу и неправди, са неугаслом мисли о ранијем светлом царству и најпосле са надом и вером у избављење, долази нам понекад, док је читамо, као прототип косовске судбине Његошеве. Уистини Његош и за трагедију Адамову и за полом српског народа на Косову употребљава једну исту реч: „паденије царства”.

У Његошевом књижевном делу, фатални знак косовске судбине свуда је присутан, и онда кад песник не говори о њему, јер њиме је условљено цело поетско дело Његошево. У Његошевој поезији све је хијератички круто и право, упрошћено и сажето до нејасности, везано тврдо у један грчевит узао; све угашено, без другог сјаја осим унутарњег. Јер овде је преко свега прешао дах косовске мисли који је без милосрђа сажегао све оно што не „служи чести, ни имену”, а окаменио све оно што им служи, да би вечито стајало тако и служило им. То је поезија висинског ваздуха и великих, слободних перспектива, са онолико украса само колико је могло да буде донесено у један збег. Све што није могло стати у арку спаса после косовског потопа, све је одбачено. Отуд у том делу недостају читави комплекси осећања. Али отуд је и све оно што је у њему садржано развијено до једног интензитета и распаљено до једног жара каквих је мало у светској књижевности. Као уметник, Његош је највећи у тим хијератичким сценама и инвокацијама, кад је најближи колективном удесу, као што је ова слика ратника пре боја, пуна паганске величине, из *Шћепана Малог*:

Клањају се младу сунцу, дв'је тисуће витезова,

Цјеливају матер земљу, да им покој тихи даде.

Молитву им сунце прими, земља славан гроб обећа.

Такво је књижевно дело тражила његова основна мисао од њега: Чисто небеско сунце, тврда земља којој смо дужни све, а између тога двога људи витезови који иду ка гробу, ка славном гробу, као јединој жељи и највећој срећи. Све што је у Његошевом делу испод тога или изнад тога, дато је само као резултат тешке борбе и болног отимања.

Није друкчије било ни на осталим подручјима на која нам остаје да бацимо поглед. Свуда ћемо се срести са том истом мисли као живом силом и главним регулатором.

Познато је да се Његош није осећао позваним за свештено звање које му је судбина донела са осталим великим и тешким даровима. Слободан дух, коме је хипокризија непозната, он је искрено показивао ту своју склоност ка световном начину и животу. Та његова склоност била је за живота предмет напада на владикау, а после смрти предмет погрешних коментара. Приговарало му се што не чинодејствује, што се одева као и остали Црногорци, што рукополаже неспремне попове итд. С друге стране, професори и књишки људи са краја прошлог и почетка овог столећа хтели су често да од Његоша направе неког либералног борца по моделу XIX века. Нетачно је у основи оно што каже Решетар: „Владика је у вјечитој борби међу знањем и вјеровањем одлучно нагињао на страну знања.” Николај Велимировић, у својој књизи о Његошу, утврдио је са великом слободом духа и завидном ерудицијом сложеност мисаоног света Његошевог, и он је несумњиво ближе истини кад каже да је Његошево гледање на свет и живот било, поред свега, „христолико”.

Његош сам је, каже се, једном приликом рекао дивну реч о томе. Кад су му говорили да му се замера што је више човек него владика, он је одговорио: „Лакше је бити владика него човјек.” С друге стране, у целој нашој књижевности ми немамо поезије која би била ближе Богу и која би то била на узвишенији начин. То је за нас доста, јер то је све.

Него, друго је било у питању. Реч познатог француског моралисте Риварола: „Држава је

лађа чије котве почивају у небесима”, могла би се у пуној мери применити на Црну Гору Његошевог времена. Теократска владавина нарочитог типа одговарала је несумњиво најбоље тадашњем стању Црне Горе. И ту као и у свему другом требало је „служити чести и имену”. Требало је бити владика, као што је требало ратовати, као што је требало судити народу и снабдевати га житом и прахом и оловом и чувати га од штетних утицаја са стране, да се народ не поколеба, не изневери и не „потвори”. А за личне склоности и предилекције није било места ни времена, ни оправдања.

Наивни и строги Медаковић у својим сећањима даје нам кључ за такво схватање. Он каже: „Владика се налазаше у одвећ тешкијем околностима, па се опет мораше покорити судбини, јер се и он обзираше на свој прости, али одвећ хитри народ, те се окрене и он придржавати се онога што сав народ почитује, уважава и зашто залаже све па и сам живот свој.”

На другом месту он је још јаснији: „Владика је био како и остали људи али се осврташе на свој образ и на положај, па се чуваше од свега што не доликује не само њему него ни другоме саобразном Црногорцу.”

Уколико је и ту требало савладавати се и одрицати, то је било само једно прегарање више.

Једини свој покушај љубавне поезије Његош је спалио сам. Узалуд је његов ађутант тражио да му да ту песму, да је препише. Његош је одбио речима: „А како би то изгледало: Владика па пише пјесму о љубави? Не дам!”

И та убога, несуђена радост спаљена је на истом олтару на коме су принесене толике жртве.

Гете који се родио под другом звездом и живео под сасвим другим приликама, али који је такође познао и целог живота решавао проблем: Како да се измире два непомирљива света, свет мисли и свет акције, дао је песнику ово коначно одређење: „Нећеш увек остати усамљен, израдићеш себе за друштво, и поступати исто као што други поступа.”

Између Гетеовог: „... и поступати исто као што други поступа” и Медаковићевог припростог „те се окрене и он придржавати се онога што сав народ почитује” нема никакве разлике. То је вечни и једини прави процес мирења виших духова са светом и животом, преко бола, преко жртава и личних одрицања.

Трагедија чији ток пратимо има своје тренутке помрачења и њен јунак своје тренутке слабости.

Говорећи о Христовој драми и молитви у врту Гетсеманском: „отклони од мене ову чашу”, један руски филозоф каже: „Без овог тренутка слабости подвиг не би био потпун.”

Гледајући стално пред собом камен својих брда и још вишу и тврђу муку завета који лежи на тој земљи и „страшном племену”, уморан од земље и жељан неба, и Његош ће, као човек који се гуши, завапити своју молбу:

Пуштите ме да виђу небеса

Која сте ми собом заступили!

Он ће Медаковићу казати: „Дао бих све што имам, само да ми је обријати ову браду.” Код њега ће се кроз сумње и невоље стално јављати мисао о бежању главом преко света од те чаше која нам изгледа као „редна чаша”, од Сократовог отрова, преко Гетсеманског врта до црногорских брда, и све тако „редом по јунацима”, до у недоглед. Најближима је владика говорио: „Вала ми се све дојадило и најрадије бих, да ми је куд гођ поћ на чесов остров, ђе нигђе никог нема, па да тамо мирно живим.” Болна жеља и неостварив сан, али он ће се враћати још често. Ненадовићу он ће признати: „Много сам пута помишљао: да зажмурићу па да оставим Европу и одем у Америку и да ништа више не читам о Европи.” Већ смртно болестан, он ће рећи Матији Бану: „Немојте се зачудити ако чујете да сам се навезао на Атлантски Океан и да пловим за Њујорк.” Али за овакве духове нема острва одмора ни лађе која би их на њ превезла. Изводећи велика дела својом најскупљом крви, они су осуђени да сањају о острвима мира и одмора, као што безбројни мали људи у свом миру сањају о извођењу великих дела.

Ти и слични тренуци људске слабости, ти уплашени и жални погледи уназад жртве коју одводе, то узалудно, кратко и невољно отимање од своје неумитне судбине и свог правог позива, то једва приметно дрхтање на путу ка узвишењу, све то не слаби и не квари хармонични лик Његошев. Напротив, све су то, као крвави зној и вапај гетсемански, несумњиви знакови божијих изабраника. Без тога, заиста, подвиг не би био потпун.

У ствари, о бежању не може бити речи. Као у визији свете Катарине, и код њега је „један крст пред нама а други за нама, тако да не можемо побећи”. Тражећи излаз из противречности и сукоба у себи и око себе, Његош га налази у измирењу са животом и позивом који му је живот одредио. Не у једном пасивном, слабићком мирењу, него у свесном, вољном примању живота као борбе и жртве:

Крст носити нама је суђено

Страшне борбе са својим и с туђином.

Излаз је нађен. Трагедија ће се завршити као свака трагедија: пропашћу главног јунака и, доцније, победом његове мисли.

Наше се набрајање примиче крају. Не стога што је могућност сукоба исцрпљена, него јер се живот главног јунака нагло крати. „Кога богови воле, тај млад умре.”

Година 1848, немирна и пуна претња и обећања, означава место прелома у Његошевој драми. Узбуђен догађајима у Аустрији и понесен варљивом надом на блиско остварење животног сна, он ће још једном покушати да искористи догађаје. Он пише Јелачићу позната писма, упућује штампане прогласе на Далматинце, обраћа се Петрограду и Београду. Све су то пламсаји кандила које се гаси.

Његошу је 37 година. За њим је осамнаест година владавине под околностима које смо видели. *Луча микрокозма и Горски вијенац* су штампани у последње три године. *Шћепан Мали* је

написан. Стихови су пресахнули. Догађаји слагали.

Ту је предах за последњи чин. Црногорски историчар Његошев ову последњу главу отвара речима: „Почиње болијест Петра другога и конач живота његовог приближава се.” *Incipit finis!*

Болест која се јавила ненадно и погоршавала нагло одвешће Његоша у последње две године живота два пута у Италију. Кад се после првог, кратког пута до Падове владика вратио на Цетиње, Гагић, руски консуларни агент из Котора, извештава руску владу да су лекари нашли да владика има неизлечиву туберкулозу и наредили му, каже Гагић, „да не употребљава никаквије љекарија, него да се поврати у Црну Гору и да се ту користије отачаственим ваздухом, при најстрожијем уздржавању од јела, пића и свакијех труднијех занимања умнијех, да колико се може продужи свој живот”.

Као одговор на сувоћу и несвесну иронију овог бирократског извештаја треба цитирати бар нешто из необичног писма које је Његош у то време писао са Цетиња которском лекару Маринковићу, са којим га је везало присно духовно пријатељство:

„Моја је идеја” — каже Његош — „међу небесима и гробницом смјело лећела и ја сам смрт овако разумјео: Или је тихи вјечни сан који сам боравио пређе рођења, или лако путовање из свијета у свијет и причислење бесмртном лику, и вјечито блаженство...”

То су била „умна заниманија” мало виша него што је консул Гагић могао да схвати. Ту чудну дилему пред којом Његош стоји ведар и „свему наредан” као пред божијом вољом, чија је „дјела трудно испитати”, наћи ћемо поновљену у његовом тестаменту, толико је она обузимала његов дух до последњег тренутка. У томе је Његош сличан духовима из времена ренесансе који су у свој тестаменат уносили своје мисаоне недоумице и преокупације и још у тестаменту препоручивали Богу „свој дух или душу” („*animum teum seu animam*”).

Друго путовање Његошево у Италију, које се претворило у вишемесечни боравак у

Неапољу, остало нам је описано у писмима Љубе Ненадовића. Простодушна али топла и верна проза овог Његошевог Екермана представља данас једно благо наше књижевности, јер је у њој сачуван најлепши лик нашег највећег песника, за време док је „суморан као Бајрон” пролазио Италијом.

Његош кога је смрт већ обележила видео је уметност и лепоту земаља благога неба. Њему лично ништа од свега тога није могло бити посве ново и страно, јер изнад свих времена, граница и даљина траје одувек непрестан збор духова. Пред Рафаеловом сликом Христа, каже Ненадовић, „Владика је сео на столицу и тридесет минута гледао је непрестано у божанско лице Христово”. Једно послеподне испео се, онако болестан, са пратњом на врх Колосеума, и ту их задржао „док нису испратили сунце и дочекали звезде”.

Али и овога пута, загледан у „просвјештени свијет”, Његош је морао, као некад у венецијанском огледалу, да сагледа углавном само једно: као авет иза своје осуђене главе своју црногорску муку и бригу и целу нашу трагику балканску. Кад му је у Неапољу дошао Ненадовић први пут, он га је, надовезујући вероватно на своје самотничке мисли, уместо поздрава дочекао гласним, готово гневним речима: „Ала се ми Словени наробовасмо!” Најчешће, он је ишао по улицама, црквама и музејима као одсутан, „претурајући неке јаде по памети” и одбијајући да слуша калуђере и чичероне. У његовим шкртим речима избијала је права преокупација. Кад су посетили спиљу у којој је по традицији живела митолошка пророчица Сибила, владика је одједном рекао Ненадовићу: „Штета што је сада нема да нам каже хоће ли Омерпаша, кад сатре Босну, заиста ударити на Црну Гору.” И овде се показало да је косовска мисао свуда, јер је он са собом носи, у очима којима гледа свет. И овде се видело

Да витеза сустопице трагически конач прати.

Кад се исте године под јесен вратио у Црну Гору, то је било зато да у њој умре. „Честа љутња и вјечито незадовољство прекинуће му живот”, писао је тада један савременик. Али тај Његош који се враћао у своја брда био је већ очишћен као жртва. Још много пре новембарског дана који ће га избрисати између живих, све је пребољено и прегорено. Сумња је распршена, лепота покопана, сујета угашена, лични болови заборављени. Све је принесено на „олтар прави, на камен крвави”, крвав косовском крвљу, и ту спаљено на огњу из којег се рађају дела песника и хероја.

Кад га је мало времена пре тога видео Матија Бан, Његош му је рекао: „Пријатељу мој, душа ми убија тијело”, и у страху да је све што је урадио малено према завету који лежи на њему, он је додао: „Сјети ме се ћегођ кад ме већ не буде и нека потомство дозна бар за наше намјере, кад му дјела не могах оставити.”

Те јесени на Цетињу је лежао смртно болестан владика, а у руском консулату био је похрањен његов тестаменат, сам за себе једно јединствено дело, као круна Његошевог живота и стварања. Ево шта је писало у првом делу тога тестаamenta:

„Слава тебје показавшему нам свјет!

Хвала ти, Господи, јер си ме на бријегу једног твојега свијета дивног сунца благоволио напојити.

Хвала ти, Господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио. Колико ме је од мога ћетињства твоје непостиживо величанство топило у химне, у химне божанствене радости, удивљенија и велељепоте твоје, толико сам биједну судбину људску са ужасом разматрао и оплакивао.

Твоје је слово све из ништа створило, твоје је закону све покорно.

Човјек је смртан и мора умријети.

Ја са надежом ступам твојему светилишту, божанственом, којега сам свијетлу сенку назро јоште с бријега, којега су моји смртни кораци мјерили.

Ја на твој позив смирено идем, или под твојим ликом да вјечни сан боравим или у хорове бесмртне да те вјечно славим.”

И ту, наједном, као да се глас хармоније сфера нагло прелама у глас наше земље: у тестаменту почиње говор о цифрама, о државном новцу који оставља, и препоруке и клетве да се тим новцем право и паметно рукује и црногорска сиротиња храни и од зла брани; да се тако очува и не изневери косовска мисао.

Дакле увек до последњег тренутка и последњег акта воље, то исто дејство које га је, као што смо видели, пратило кроз цео живот. Увек, као на сликама старих мајстора, једна битка се бије на земљи а друга, упоредо, на небесима. Дошао је дан владине смрти. Био је опет сив јесенски дан, са истим оним декором, био је 18. октобар по старом, Лучиндан, око 10 часова пре подне, дакле исти дан и исти сат кад је пре двадесет и једну годину на истом месту, над мртвим Петром I, млади Раде Томов закалуђерен и проглашен за поглавара земље. Окупљена родбина и главари су тихо сузили. Владика је, као какав древни првосвештеник, благословио још једном земљу и народ и препоручио старешинама да „сиротињи чине правду”. И рекавши то, каже његов историк, „одмах простре се на страмац свога стрица св. Петра и испусти дух”.

Чудесном и прецизном геометријом судбине, трагични круг завршио се у тачки са које је кренуо. Видели сте, у овом кругу, као на Косову самом,

Све је свето и честито било

И миломе Богу приступачно. <

(Предавање спреmano за Сарајево у јесен 1934, одложено због атентата у Марсеју 9. октобра, одржано је на Коларчевом универзитету у Београду 24. децембра те године. Први пут је штампано 1935, па потом више пута прештампавано у књигама и часописима. Једна верзија поклоњена је уз београдски дневни лист *Политика* 20. марта 2017.

Уредништво

Нације же

лело је да и на овом електронском острву сачува овако опремљену верзију. Требаће нам ти „знакови посред пута”. Јер „трагедија се наставља”.)

Објављено: недеља, 9. април 2017, 21:09h